

Beluszky Pál–Sikos T. Tamás:
Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón
Budapest, 2007. 459 lap

A falu kialakulását, történetét, arculatának és szerepének változását több tudományterület művelői kutatták az idők során. Foglalkozik vele a történet- és néprajztudomány, a szociológia, s lehetne folytatni még a sort. Az egyes szaktudományok vizsgálódása során a falu mindig más arcát mutatja meg. Az 1960-as években jelent meg *Eperjessy Kálmán: A magyar falu története* című munkája, amely jó áttekintést adott a magyar település-típus kialakulásáról, lényeges vonásairól. A történész szerző írja: „A falu szerves része az ország földjének és népének, a letelepedett nép sok évszázados munkája formálta ki. Jelene múltjával szétválaszthatatlan egységet alkot, csak azzal kapcsolatban érthető meg. Nincs átlagfalu. Mindegyiknek sajátos egyéni vonásai vannak.” A falu iránt megnyilvánuló egyre terjedélyesebb érdeklődés a 20. századhoz köthető. Ahhoz a korszakhoz, amely szükségét érezte, hogy a magyar társadalom szembenézzen múltjával. Ez a két világháború közötti korszakban élte virágkorát. Művelőinek köre sokrétű, gondolván a Felvidéken a Sarló-mozgalomra, Erdélyben az Erdélyi Fiatalok szervezetére, az anyaországban a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumára és a Sárospataki Ref. Főiskola Faluszemináriumára, vagy a Bartha Miklós Társaságra. A magyar falu életéről, típusairól könyvek, tanulmányok sokasága született az említett korszakban. Amint *Rézler Gyula: Falukutatók és szociográfusok* című, 1943-ban megjelent könyvének alcíméből is kiderül, a korabeli falukutatás egyet jelentett a magyar társadalom önvizsgálatával. (*A magyar társadalom önvizsgálata az elmúlt évtizedben*) *Erdei Ferenc* a faluval kapcsolatban szintén azt emelte ki, ami másokban is megfogal-

mazódott akkoriban: „mi lesz ezután a faluval s már maga ez a kérdés annak az árnyékát veti előre, hogy valami jelentékeny *változás következik be* rajta.” (*Erdei Ferenc: Magyar falu*. Bp. é. n.) Ezt az átalakuló település típust vizsgálja a szerzőpáros a *településföldrajz* szempontjai szerint.

Az MTA keretében folyó kutatások, közelebbről a területfejlesztési program adja meg a vizsgálat körét. A szerzők tollából 1982-ben már született egy kötet: *Magyarország falutípusai* címmel. Ezt követően is jelentek meg olyan munkák, amelyek megpróbálták kategorizálni az ország falvait, községeit. De ilyen átfogó munka, mint a mostani, 1982 óta nem hagyta el a nyomdát. Ez azért is sok újdonsággal szolgál, mert azóta lezajlott egy politikai és gazdasági rendszerváltás, amely közel két évtized alatt már önmagában is hatással volt a vidék arculatának változására. A szerzők az eltelt időszakról a következőket vélelmezték: 1. a falu és a város közti különbségek mérséklődése, 2. a falu = mezőgazdaság kizárólagosságának eltűnése (bár 1945 előtt sem volt már egyértelmű), 3. a hagyományos falu megszűnésével együtt hasonló sors jutott a történelmi parasztságnak is, s az utóparasztosodás nem a régi paraszti társadalom újjászületését jelenti.

A falvak már a korábbi századokban is a városok és az iparvidékek népességének pótlására szolgáltak. Hazánkban mindehhez társult még a tanyakérdés. Az urbanizáció második szakasza a fővárosra szorított, illetve később a nagyvárosokra is. 1990 után egy visszaáramlás indult meg, amely a rurális térségeket vette célba, vagyis a falusi népesség száma és aránya kezdett növekedni, melynek során nem a falu éled újjá, s a

települések elvesztik korábbi agrárjellegüket. Amint Kovács Teréz írja: „A tradicionális autonóm termelésre alapozott falusi közösség a múlté. A parasztközösségek beolvadtak az osztársadalomba.” A szerzők a *falusi* településeket vizsgálták, melyeket kényszerűségből a *községekkel* azonosítottak. A falu korábbi funkcióját már elveszítette, egyáltalán nem azonosítható az agrártelepülésekkel. A község mint közigazgatási kategória nem azonos maradéktalanul a faluval, de a városi rangú település sem azonos a hagyományos értelemben vett városokéval.

A szerzőpáros áttekintést ad a falvak 1990 előtti helyzetéről, a magyar településrendszerben betöltött szerepéről. A magyar falu történetén végigvonnul a *feudalizmus* öröksége. Sőt, amint megállapítják: „egyes vonatkozásokban mindmáig befolyásolták a feudális kor évszázadai alatt kialakult viszonyok.” A magyar települések nagyságrendi megoszlásában a 19. századra kialakultak azok a *különbségek*, melyek napjainkban is jellemzőek. *Dunántúlon*, a *Felvidéken* és *Erdély* nagy részén megmaradt a középkori jellegű településsűrűség. Az *Alföldön* nyom nélkül eltűntek a korabeli települések, a központi vezérlettel létesített falvak közepes és nagy népességgel rendelkeztek. Az Alföldet a török hódoltságot követő időszakban a *mezővárosok-tanyák* kettőssége jellemezte, amely egy sajátos mezőgazdasági kultúrát hordozott. A polgári korban, néhány kivételtől eltekintve, a falu a Kárpát-medencében egyet jelentett a mezőgazdasággal. A dualizmus idején a mezőgazdaságból élők aránya még 1910-ben is meghaladta a 60%-ot, amit mutatott az is, hogy a falvak (községek) népességének aránya megközelítette a 80%-ot. A földbirtoklás szórtsága, illetve a földdel nem rendelkezők nagy aránya szintén befolyásolta a mezőgazdasági települések típusait. A dualizmus falutípusait *Beluszky Pál*

határozta meg, felállítva a nem agrárfalvak (számos változattal) és az agrárfalvak csoportját, melyek közé sorolta a következőket: majorok, summásfalvak, tanyaközségek, telepes falvak, óriásfalvak. *Erdei Ferenc* faluosztályozása a 20. század elejére vonatkozik: szabályos parasztfalvak, apró parasztfalvak, különös parasztfalvak, uradalmi falvak, „mindenféle polgári falu”. A dualizmus idejére esett a tanyahálózat kiszélesedése, s a legutóbbi időkig érvényesülő arculatának kialakulása. Trianon után a közel 12 500 községből csak 3500 maradt az új határokon belül. E korszakban gyorsult föl a tanyák állandó lakókkal való benépesülése. Mindez számos szociális feszültség hordozójává vált, s lényegében a falvak akkori helyzetéhez kapcsolódva indította meg a falukutató mozgalmat, melyek során nagyhatalmú falumonográfiák születtek, a korszak agrárszociológiai munkái. *Erdei Ferenc* a két világháború közötti korszakban nagygazda, kisgazda, haszonbéres, farm, és szórvány tanyákat vett számításba. Sőt a *tanyás vidékek* csoportosítását is elvégezte, melyek eltérő adottságok eredményeként alakultak ki.

1945 után a korábbtól merőben eltérő politikai, gazdasági feltételek köszöntöttek az országra. A *földosztás* több szempontból is befolyásolta a falvak helyzetét. Megváltozott a falusi társadalom vagyoni helyzete, csökkentek a társadalmi különbségek, a majorok (puszták) elvesztették létük alapját, belső migrációt váltott ki, megindult az utolsó tanyásodási hullám. A falu világát felkavarták a kitelepítések, lakosságcserek is. 1950-től a településpolitika alapvető célját az iparosítás településhálózati feltételeinek megteremtése jelentette. A tanácstörvény csökkentette a községek számát. A tanyakérdés megoldása viszont több mint száz község születését eredményezte. *Erdei* kritikáját figyelmen kívül hagyva a tanyaközpontokból tanyaközséget szerveztek.

Szerencsére egyes megyék tanyapolitikája eltért a többiekétől. Így Bács-Kiskun megyében megmaradt a tanyák világa, *Romány Pálnak* köszönhetően. A *kollektivizálás* sok ellentmondást hozott a felszínre. A második hulláma sem volt ettől mentes, egyúttal átfőrt a falvak társadalmát és a települések arculatát. Másrészt viszont a falvak infrastruktúrája kezdett kiépülni, javultak a lakásviszonyok, 1962-ben befejeződött a falvak villamosítása, s bekapcsolták a községeket a tömegközlekedési hálózatba. A konszolidáció ellenére, mind politikai, mind gazdasági téren, 1971–1975 között a kommunális beruházások 90%-a a városokra jutott. Ezekre az évekre esett az agráriumban az ún. magyar modell megjelenése, amely szintén hatással volt a falvak életére. A nagyüzemi gazdálkodás monopóliuma számos következménnyel járt: az elvándorlással, az agrárkeresők arányának csökkenésével, a történelmi parasztság nemzedékeinek eltűnésével a falusi társadalom már „nem paraszti, legfeljebb parasztos” jelzővel illelhető. A háztáji kistermelésben azonban tovább élt az egykori paraszti mentalitás. Az összevonások tovább növelték a falvak közötti különbségeket, kiváltképp azokon a helyeken, ahol üzemközponttal már nem rendelkeztek. A nagyüzemi gazdálkodás elősegítette a tanyák fölszámolását, mindezt elsősorban politikai kérdésként kezelve. Ugyanakkor, amint a szerzők írják: „A vidék iparosítása a vidéki városok iparosítását jelentette.” A szükséges munkaerő a környező falvak népességéből toborzódott, nagyarányú ingázást alakítva ki. A megmaradt lakosság létszáma csökkent, és romlott a helyi társadalmak korfája. Erőteljes ütemben növekedett az idősek aránya. A szocialista korszak végére számottevő területi különbségek alakultak ki a falvak világában.

Egy rövid fejezet foglalkozik a rendszerváltás után a faluformáló folyamatokkal. Egyes térségek „leértékelődtek” (ipari körzetek), mások, pl. földrajzi helyzetüknél fogva, jelentős fellendülés színtereivé váltak (oszt-rák, szlovén határ körzete). A piacok irányának változása is növelte a rurális térségek közti különbségeket. A magánosítás átrendezte a tulajdonszerkezetet, és tovább romlott a falu és a mezőgazdaság még meglévő kapcsolata: „sokan foglalkoznak agrártermeléssel, de igen kevesen élnek meg belőle.”

A kötet mondandójának gerincét a falutípusizálás módszerei és a faktoranalízis eredményei teszik ki, melynek révén a magyar falvakat *hét főtípusba* sorolják a szerzők. Részletesen elemzik az egyes csoportokat, térképeken bemutatva elhelyezkedésüket az ország területén. A záró megjegyzések c. fejezetben számba veszik a szerzők az egyes *falutípusokat*, alapvető sajátosságaikkal egyetemben. A szerzők megjegyzik, hogy „a magyarországi falvak itt bemutatott tipizálása nem lezáródása a hazai faluvizsgálatok egy etapjának, hanem a vizsgálatok megalapozása, orientálása, hisz nyilvánvaló: ahhoz, hogy plasztikus képet tudjon festeni a *magyar geográfia* az ország faluállományáról, s benne lezajló folyamatokról, további empirikus vizsgálatok tömegére van szükség.” A mellékletek egyikében a *kistérségekben* előforduló falutípusokat, a másikban pedig az *ország községeinek* legfontosabb adatait és típusba sorolásukat ismerheti meg az érdeklődő. Táblázatok és gazdag képanyag segít a tájékozódásban. Aki a vidék, benne a kistelepülések helyzetére kíváncsi az ezredforduló Magyarországon, annak mindenképpen hasznos tájékoztatás nyújt a kötet.

Surányi Béla